

**ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Проаналізовано історичні дані і сучасні передумови фундаментальної ідеї становлення правового забезпечення щодо зміцнення національної безпеки України. Визначено, що громадянське суспільство має давню історію та охоплює сукупність моральних, правових, економічних, політичних відносин. Саме в його рамках на теперішній час реалізується велика частина прав і свобод людини, та їх наявність слугує протипологом державі, гарантуючи дотримання державою прав і свобод громадян.

Ключові слова: становлення прав і свобод людини, держава, національна безпека України.

Постановка проблеми. Правове забезпечення національної безпеки України є одним з основних завдань державотворення. Враховуючи дані обставини слід зазначити, що основне завдання держави на етапі правової реформи полягає в тому, щоб ввести націю в правове поле, причому таке завдання ускладнюється відсутністю єдиної ідеї, яка здатна інтегрувати суспільство. Тому складно відокремити національну ідею, яка б мобілізувала народ на різноманітні прояви патріотизму і т.п. При цьому надзвичайно небезпечно підмінити національну ідею націоналізмом, бо для України це означало б розпад держави. Отже, побудова розвиненого державного суспільства – фактор зміцнення національної безпеки.

Цілком зрозуміло те, що у діяльності влади на перших порах превалює поверхневе "західництво" так само, як і те, що центральним пунктом державної та правової реформи стає питання про права і свободи людини.

Ступінь наукової розробки проблеми. Звернемося до історичних аспектів даного питання. Мабуть, найбільш фундаментальна ідея в розумінні прав людини – це ідея рівності всіх людей. При такому підході очевидно, що "права людини" як поняття походить з VI-IV ст. до н.е. Вперше дана ідея була висловлена софістами (Протогор, Антифонт, Лікофрок) і китайськими мислителями (Мао-Цзи і Конфуцій). Надалі в правовій реформі Солоні ми знаходимо закріплення цього принципу в обмеженні свавілля чиновників по відношенню до населення. Очевидно, що ідея рівності присутня і в християнстві. Відомо також, що давньоримські юристи, розробивши поняття суб'єкта права і рівності всіх перед законом, внесли свій внесок у формування поняття прав людини.

У період середньовіччя виникає ієрархічність права, яка обумовлена становим поділом суспільства, коли володіння правом визначалося належністю до того чи іншого стану. Однак, саме

до цього часу відноситься перший великий документ, в якому вперше концептуалізується право і свобода людини. Це англійська "Велика хартія вільностей" 1215 року, де вперше закріплюється право на недоторканість особи: "Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, чи позбавлена володіння, або яким-небудь чином знедолена інакше як за законним вироком і за законом країни". Однак вирішальну роль у становленні сучасної західноєвропейської концепції прав людини відіграли ідеї, що стосуються рівноправності людей, невід'ємним з яких є право на життя, свободу і безпеку, якими вони наділені від народження (Локк Пейн, Джефферсон, Руссо, Монтеск'є, Вольтер, Гроцій). Саме ці ідеї стали основою конституцій та інших законодавчих актів в період буржуазних революцій. Так, в Англії це "Петиція про права" 1628 року і "Білль про права" 1689 року, в Америці – Декларації про права Вірджинії 1776 року і Декларації незалежності США 1776 року, "Білль про права" 1791 року, у Франції – Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Останній документ займає особливе місце серед вказаних. Вперше в ньому було розкрито зміст прав людини, підкреслена цінність людської особистості, визначена роль Держави у встановленні статусу особистості у громадянському суспільстві. Права людини вперше оголошувалися невід'ємними і священними. Метою держави ("політичного союзу") проголошувалось "забезпечення природних і невід'ємних прав [1]. Тобто – свобода, власність, безпека і опір гнобленню. Серед свобод на перше місце висувалася свобода висловлення думок і поглядів, що визначалося "як одне з найцінніших прав людини". Але підкреслювалося, що користування свободою не повинно завдавати шкоди іншій людині. Також підкреслювалося, що межі користування правами можуть встановлюватися лише законом. Дуже важливе положення, згідно якого саме держава є гарантом збереження прав і

свобод. За суттю, в ньому вперше формулюються принципи правової держави: а) верховенство закону (все, що не заборонено законом, то дозволено; ніхто не може бути примушений робити те, що не встановлено законом; покарання і затримання особи, позбавлення власності можливо тільки на підставі закону); б) представницька форма управління (всі громадяни мають право особисто або через своїх представників брати участь у створенні закону, всі громадяни мають рівний доступ до всіх посад відповідно до їх можливостей); в) підзвітність всіх органів і посадових осіб (суспільство може вимагати у будь-якої посадової особи звіту про його діяльність). Значення цього документу для подальшого поширення концепції прав людини величезна. Так, складно вказати хоча б одну західноєвропейську державу (або державу Північної Америки) у законодавстві яких не були б так чи інакше використані положення цієї декларації. Практично даний документ став основою і Загальної декларації прав людини 1948 року. Очевидна також її базисна роль і для сучасної Конституції України [2].

В Україні становлення прав і свобод людини має не настільки багату історію. Слід зазначити, що в Україні за всі часи існування так і не вдалося запровадити правові засади регулювання. Проте інтерес викликає вже перший документ Стародавньої Київської Русі – "Руська Правда". Цей інтерес пояснюється тим що, за вірним висловом Н.М. Карамзіна, його основним змістом є "особиста безпека і невід'ємність власності". Незважаючи на клановість права, яка продиктована середньовічним укладом суспільства, даний документ декларує, що закон є вищим регуляторним важелем у суспільстві, що забезпечує вищу цінність людського життя. І хоча судочинство включало в тому числі і язичницькі процедури (суд небесний, випробування розпеченим залізом або окропом), важливим є те, що цим процедурам під пильним впливом настоятелів церков, міг бути і засуджений князь. За деякими свідченнями, тоді у XI столітті існував і суд присяжних у складі з 12 громадян. Проте, вперше поняття прав і свобод визначається в Україні за часів Просвітництва у XVIII столітті правознавцями Н.І. Новиковим, Р.Є. Десницьким, Я.П. Козельським та ін.

Національна безпека в усьому світі, і в Україні зокрема, є і складною (бо до неї входить низка підсистем і складових) і, водночас, особливою системою (оскільки її зараховують до окремої сфери суспільного життя, відокремлюють з-поміж інших відповідних органів). На сьогодні у науковій літературі точаться дискусії щодо суті

національної безпеки, змісту основних загроз та реакції на них. **Метою роботи** є розвиток комплексних досліджень з цієї тематики, яких небагато: більшість авторів аналізує актуальні питання національної безпеки, ступені загроз, але тільки опосередковано зачіпають проблему управління системою та її елементами. Але написано чимало праць у яких розкриваються окремі питання в межах означеної теми: М. Безруков, О. Белов, О. Гончаренко, А. Кокошин, В. Мірошніченко, Н. Нижник, В. Паламарчук [3].

Виклад основного матеріалу. Згідно з Законом України "Про основи національної безпеки", національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Попри це дехто з науковців пропонує альтернативний підхід: "Це ступінь (міра, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз" або "ступінь (міра, рівень) відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суспільства і держави" [4].

Виходячи з широкого тлумачення поняття "національна безпека", в нього слід включати, поряд з іншими складовими, і права людини. Сучасна концепція прав людини, як підкреслював І.Кант, є найбільшим досягненням ліберальної філософсько-правової думки [5]. Він писав, що "право людини має вважатися священним, яких би жертв це не коштувало пануючій владі", а "політичні амбіції, якими б вони не були за фізичними наслідками, повинні виходити не з економічного стану кожної держави, а також очікуваних прав від їх дотримання, отже, не з мети, яку ставить перед собою кожне з цих держав (не з бажання), як вищого (але емпіричного) принципу державної мудрості, а з чистого поняття правового боргу, принцип якого дано "а ргіогі" чистим розумом" [6, 7]. По суті справи, ідея природного права є основою і початком тієї ліберальної традиції, яка супроводжує подальшу історію державно-правового розвитку не тільки Європи. Згадавши вище гуманізм тут є головним витокком, який отримав найбільш повну соціальну підтримку в ідеї справедливості, яку обґрунтовує природно-правова доктрина [8]. В епоху формування цих поглядів ключовим питанням було питання про ставлення до держави і права. Тоді і виникають дві основні лінії, що мають, як показує подальший хід історії, великий новітній потенціал.

Якщо твердження про те, що держава і право є гальмування реалізації справедливості, породжує класичну соціальну утопію в усіх її численних модифікаціях, то твердження, що держава і право є засобом реалізації справедливості, то породжується сама ідеологічна основа, яка в подальшому, ймовірно, стала змістовою базою лібералізму. Хоча, безумовно, зводити до лібералізму дану основу було б невірним. Доречність звернення до І. Канта пояснюється не стільки обгрунтуванням самої ідеї прав людини, скільки тим, що такий природно-правовий погляд, стає ідейною основою загальної декларації прав і свобод людини 1948 року, яка прийнята ООН і є фундаментом міжнародної безпеки і правопорядку [9].

Випереджаючи виклад постулатів, які висвітлені в Декларації нормативних положень сучасної концепції прав і свобод людини необхідно підкреслити, що право на свободу і особисту недоторканність гарантує і Конституція України 1996 року [10]. Однак тут слід застерегти, що як у І.Канта, так і інших мислителів Нового часу принцип справедливості, що реалізується через поняття свобод і рівноважності, ще не цілком чітко висловлює роль Держави, його компетенцію. Тим часом це має ключове значення для лібералізму, що зводить компетенцію держави до мінімуму. Змістовне значення Держави у мислителів Нового часу занадто велике, що об'єктивно не дозволяє інтерпретувати їх концепції як ліберальні. Ось тут Держава ставить перед собою не формальні, а змістовні завдання. Тим не менш, як зазначає у своїй роботі О.Л. Главацька, першою ознакою ліберальної ідеології може бути визнаний погляд І.Канта на цю проблему [11]. Але не стільки завдяки його ідеї священність і апріорність права є легітимними, скільки завдяки багато в чому розкривається дана ідея в понятті легальності. Але І.Кант непослідовний у своїх твердженнях, стверджуючи необхідність філософського обгрунтування легальності [12].

У прийнятій Концепції державної національної політики України стверджується, що почався новий етап у розвитку держави на основі традицій державності, принципів громадянського суспільства. Слід зазначити, що в Концепції визнається важливість формування держави як самобутньої культурній основі. Новий етап становлення нашої Держави породив цілу низку протирічних тенденцій суспільного розвитку, які становлять проблемне поле діяльності органів державної влади України. У числі цих тенденцій: прагнення народу до самовизначення і об'єктивний процес інтеграції українського суспільства, зростаюча

самостійність і воля громадян до зміцнення державності; потреба у проведенні загального курсу реформ і різні соціально-економічні можливості, які обумовлені їх історичною та господарсько-культурною специфікою, прагнення розвивати і зберігати національно-культурну самобутність і прихильність духовної спільноти народу України [13].

Така постановка проблеми української державності стикається з наступними труднощами: з одного боку, держава повинна відповідати сучасним реаліям, а з іншого боку, вона мусить спиратися на свій історичний і культурний досвід, цінності і традиції. В економічній сфері, наприклад, завдання реалізації українських економічних інтересів інституціоналізує державну регіональну політику з урахуванням традиційних форм господарювання. У духовній сфері вводиться поняття національно-культурного простору, що передбачає збереження історичної спадщини та подальший розвиток національної самобутності та культури українського народу.

Необхідно підкреслити особливе значення задекларованого Концепцією курсу будівництва правової держави, її значення для розвитку державної, соціальної, економічної самобутності та культурного життя народу України, що ще не мало аналогів в її історії. Так, дуже важливо, що основна мета державної національної політики Держави полягає у забезпеченні умов для повноправного соціального і національно-культурного розвитку України з урахуванням прав і свобод людини та громадянина як найвищої цінності. Водночас необхідно також підкреслити і те, що сама по собі Концепція ще не є вирішенням проблеми правової державності і може вести як до центробіжних так й до відцентрових тенденцій. Справа в тому, що громадянські і духовно-моральні спільноти виникають не стільки на основі декларування необхідності дотримання прав і свобод людини та громадянина і визнання його вищою цінністю, скільки на основі конкретного (тобто певними сформованими соціокультурними рамками) змісту прав і свобод людини як основної цінності в суспільстві. Тому розробка сильної національно-державної ідеї залишається головним завданням у вирішенні проблеми формування дієвої системи національної безпеки України.

Досвід останнього десятиріччя показав, що установка на адаптацію Україною західних соціально-правових технологій не вирішує проблем становлення правової державності. Навпаки, введення в Україні нових правових інститутів не тільки не робить систему права більш працездатною, але, навпаки, підриваючи основні системно-

правові принципи, руйнує її. Об'єктивно цей підхід є суттєвою перешкодою в ефективному забезпеченні національної безпеки, оскільки ігнорує соціокультурну обумовленість такого феномена як право.

Висновки. Отже, повертаючись до сучасної концепції прав і свобод людини як до глобального фактору правового забезпечення національної безпеки України, потрібно підкреслити, що громадянське суспільство охоплює сукупність моральних, правових, економічних, політичних відносин. Саме в його рамках реалізується велика частина прав і свобод людини, а їх наявність служить противагою державі, гарантуючи дотримання державою прав і свобод людини.

Тому наявність громадянського суспільства є умовою формування правової держави. І все ж воно саме потребує змін, насамперед, у правовому будівництві, тобто створенні законодавчої бази, яка на перших етапах може бути абстрактною і досить далекою від практичного використання вкрай необхідною. Ця база – основа побудови громадянського суспільства, сигнал для духовного сприйняття законів людиною і створення правової особистості як вищої форми духовної особистості. З таких особистостей і повинно складатися громадянське суспільство. Як предмет правового дослідження громадянське суспільство розглядається з точки зору ролі права у забезпеченні його життєдіяльності, структури правової дійсності, методологічних проблем функціонування його правової системи.

Підсумовуючи вище сказане можна констатувати, що в умовах сучасної української держави необхідно звернути особливу увагу на закріплення інститутів громадянського суспільства (правова особистість, політичні партії, громадські об'єднання тощо) з метою стабілізації нашої Держави, побудови розвиненого громадянського суспільства і створення єдиної Української Нації.

Список літератури

1. Омельченко О.А. Римское право: Учебник / О.А. Омельченко. – М.: ТОН-Остожье, 2000. – 208 с.
2. Статистичний щорічник України за 2009-2010 рр. – К.: Техніка, 2009. – 598 с.

3. Бойко А.М. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогі: Підручник / За загальною ред. А.М. Бойка. / В.Д. Бардінова, М.В. Гриньова, В.О. Пащенко та ін. – К.: Професіонал, 2004. – 322 с.

4. Біденко А. Законодавчі аспекти управління українською національною безпекою // А.Біденко / Політичний менеджмент. – 2006, №1. – С. 128-138.

5. Моббінг Вікіпедія – відкрита багатомовна мережева енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.Wikipedia.Org/wiki/Моббінг>. Дата звернення: 01.03.2012.

6. Жалинский А.Э. Введение в римское право / А.Э. Жалинский, А.А. Рерихт. – М.: Спарк, 2001. – 405 с.

7. Кальницька Ю.С. Становлення соціально-психологічної думки в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / Ю.С. Кальницька. - К.: 2013. – 28 с.

8. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Пер. с франц. Г. Чуршукова, под общ. ред. В. Даниленко. – М.: Notabene, 2000. – 537 с.

9. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., №217А (III) // Офіційний вісник України. – 2008. – №93. – С. 3103.

10. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: матер. наук. конф. (21-22 черв. 2001 р., Харків) / Упоряд. Ю.М. Грошовий, М.І. Панов. – Харків: Право, 2001. – 592 с.

11. Главацька О.Л. Основи наукових соціально-педагогічних досліджень [Електронний ресурс] / О.Л. Главацька. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/category/23/207/85/>.

12. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права: Учебное пособие / Под ред. проф. З.М. Черниловского. Сост. В.Н. Садиков. – М.: Юристъ, 1994. – 413 с.

13. Гончаренко О.М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України. // О.М.Гончаренко, Е. М. Лисицин. – К.: НІСД, Серія "Національна безпека", 2001. – Вип. 4. – 154 с.

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2015 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії Л.І. Заморською.

History resources legal support and formation of ukraine's national security

Summary

The paper analyzes the historical data and current preconditions fundamental idea of becoming legal support to strengthen the national security of Ukraine. Determined that civil society has a long history and includes a set of moral, legal, economic and political relations. It is in this framework is implemented at present most of the human rights and freedoms, and their presence serves as a counterweight to the state, ensuring compliance with the state of human rights and freedoms.

Keywords: formation of human rights and freedoms, state, national security of Ukraine.

Исторические источники правового обеспечения и становление национальной безопасности Украины

Аннотация

Проанализированы исторические данные и современные предпосылки фундаментальной идеи становления правового обеспечения по укреплению национальной безопасности Украины. Определено, что гражданское общество имеет давнюю историю и охватывает совокупность моральных, правовых, экономических, политических отношений. Именно в его рамках в настоящее время реализуется большая часть прав и свобод человека, и их наличие служит противовесом государству, гарантируя соблюдение государством прав и свобод граждан.

Ключевые слова: становление прав и свобод человека, государство, национальная безопасность Украины.